

Þúfukot í Kjósarhreppi

Fornleifaskráning vegna deiliskipulags í Þúfukoti

Svavar Níelsson og Hermann Jakob Hjartarson

Efnisyfirlit

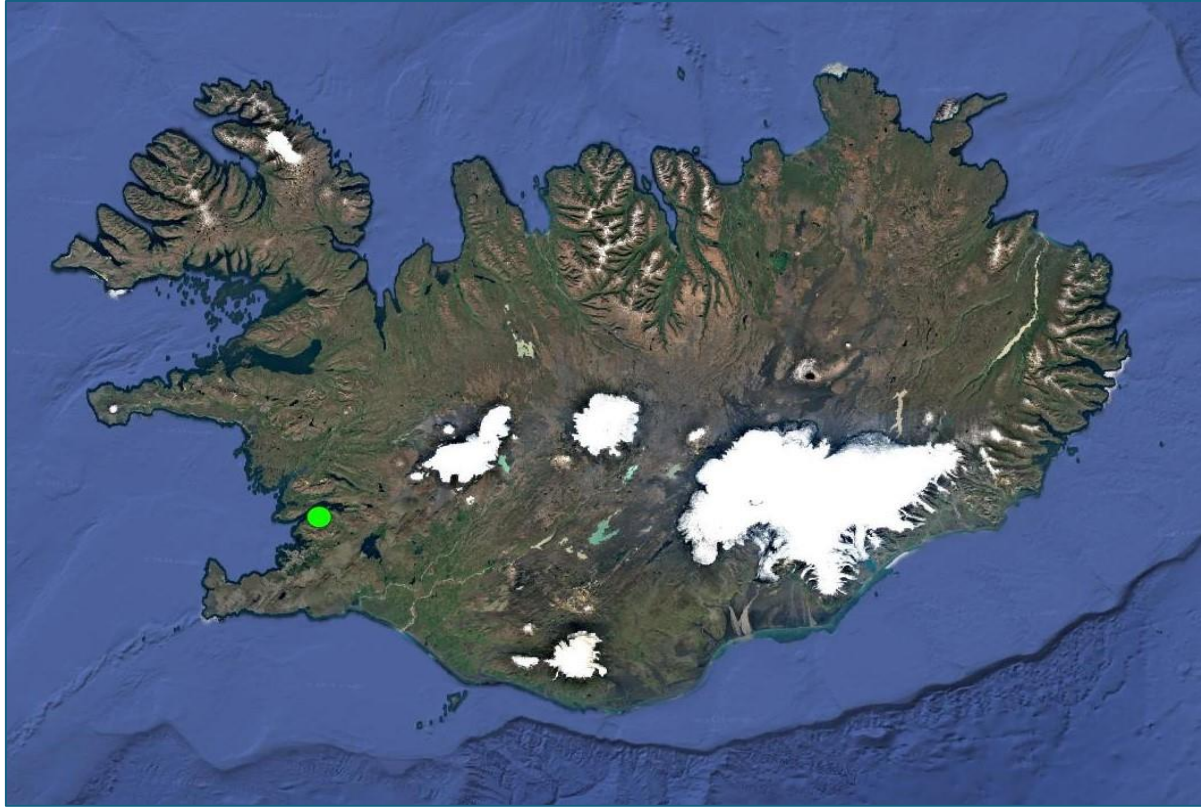
Inngangur	2
Fornleifaskráning	3
Skráningarsvæðið.....	3
Tilgangur fornleifaskráningar	4
Fornleifaskráning og aðferðir	7
Minjanúmer.....	7
Staðsetning.....	7
Staðhættir og lýsing	8
Hættumat.....	8
Mótvægisaðgerðir	8
Tegund, hlutverk og heiti.....	7
Þúfukot.....	8
Fornleifar á svæðinu	10
Mógröf [3359-1] niðurgröftur.....	10
Samantekt og niðurstöður	12
Heimildir	13

Ljósmyndaskrá

Mynd 1: Myndin sýnir mógröf [3359-1].	10
Mynd 2: Myndin sýnir mógröf [3359-1].	11

Kortayfirlit

Kort 1: Staðsetning fornleifaskráningarsvæðisins í Þúfukoti.	1
Kort 2: Kortið sýnir svæðið sem var skoðað í Þúfukoti.	3
Kort 3: Kortið sýnir staðsetningu mógrafa [3359-1] og [3359-2] á skipulagsvæðinu.....	12

Kort 1: Staðsetning fornleifaskráningarsvæðisins í Þúfukoti.

Forsíðumynd: Myndin sýnir mógröf [3359-19], horft til suðurs.

Ritstjóri: Ragnheiður Traustadóttir

Kortagerð: Svavar Nielsson

[www. antikva.is](http://www.antikva.is)

Útgefandi: Antikva ehf.

ISBN númer: 978-9935-525-57-4

Verkefnanúmer MÍ: 3359

Ljósmyndir í ritinu eru teknar af höfundum nema að annað sé tekið fram

© Antikva ehf., Svavar Nielsson og Ragnheiður Traustadóttir

Inngangur

Að beiðni Odds Víðissonar, landeiganda tók Ragnheiður Traustadóttir, fornleifafræðingur, fyrir hönd Antikva ehf., að sér að skrá fornleifar í landi Þúfukots í Kjósarhreppi vegna deiliskipulags . Svavar Nielsson og Hermann Jakob Hjartarson, fornleifafræðingar sáu um vettvangsvinnu. Skráningin fékk verknúmerið 3359 hjá Minjastofnun Íslands.

Skráðar voru einar fornleifar á jörðinni en þær eru sýnilegar á yfirborði. Um er að ræða mógröf sem fannst í landi Þúfukots.

Skráningin fól í sér athugun á fyrri skráningum, heimildasöfnun, vettvangsskráningu og úrvinnslu, mat á minjum innan skipulagssvæðisins, svo sem hættumat, og skýrslu- og kortagerð. Allar minjar voru mældar upp og staðsettar og við fornleifaskráninguna var farið eftir stöðlum Minjastofnunar Íslands.

Skýrsluhöfundur sá um vettvangsvinnu og heimildavinnu.

Með skýrslunni fylgir stafrænn hnitagrunnur.

Fornleifaskráning

Fornleifaskráning hefur áður farið fram í landi Þúfukots. Sú skráning var gerð árið 2008 vegna aðalskipulags í Kjósarhreppi. Í þeirri skráningu voru skráðar 13 fornminjar en engin þeirra náði inn á skipulagsreitinn sem var til athugunar.¹ Gengið var skipulega um svæðið og leitað að minjum eins og krafist er samkvæmt nýjustu stöðlum Minjastofnunar Íslands. Allar minjar voru staðsettar og mældar upp á vettvangi.

Kort 2: Kortið sýnir svæðið sem var skoðað í Þúfukoti.

Skráningarsvæðið

Skipulagssvæðið er staðsett í Kjósarhreppi, rétt norðan við þar sem bærinn Þúfukot stóð og rétt sunnan við Hvalfjarðarveg. Landsvæðið afmarkast til norðurs af Hvalfjarðarvegi, til vesturs af slóða en það er lítið sem afmarkar skipulagssvæðið til austurs.

¹ Birna Lárusdóttir, 2008.

Tilgangur fornleifaskráningar

Samkvæmt 4. mgr. 3. gr. laga um menningarminjar nr. 80/2012 (mml.), sem tóku við af þjóðminjalögum nr. 107/2001 1. janúar 2013, njóta fornleifar friðunar og eru þannig verndaðar gegn hvers kyns raski.

Í 3. mgr. 3. gr. mml. eru fornleifar skilgreindar með svofelldum hætti:

„Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skráðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.“

Í 21. gr. mml. er kveðið á um verndun fornleifa:

„Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi.

Minjastofnun Íslands gerir nauðsynlegar ráðstafanir til verndar fornleifum, viðhalds eða endurbóta, en áður skal gera landeiganda eða ábúanda viðvart um þær. Ef nauðsyn krefur lætur Minjastofnun Íslands rannsaka fornleifar með uppgreftri eða á annan hátt.“

Friðhelgi fornleifa er ekki háð því að þær séu þekktar eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar finnast ber að tilkynna það Minjastofnun Íslands, sbr. 38. gr. mml., og án tafar skv. 1. mgr. 23. gr. megi ætla að þær séu í hættu.

Eitt af markmiðum fornleifaskráningar er að sporna við því að minjar verði fyrir skemmdum af gáleysi eða að nauðsynjalausum. Fornleifaskráning kemur að notum í minjavörslu þegar ákvarðanir eru teknar um aðgerðir til verndar einstökum minjastöðum eða minjasvæðum. Auk þess kemur hún að gagni í rannsóknum og kynningum.

Ekki er það síður hagur þeirra sem stýra hvers konar framkvæmdum að eiga aðgang að yfirliti um fornleifar á tilteknu svæði. Segja má að við það vinnist tvennt. Unnt verður að taka tillit til minjanna við skipulagsvinnu og nýta þær til að varðveita sögu staðarins í landslaginu. Einnig má minnka stórlega líkur á að framkvæmdaraðilar rekist í miðjum klíðum á fornleifar sem þeir gerðu sér ekki grein fyrir að gætu verið fyrir hendi en reynist svo nauðsynlegt að rannsaka með tilheyrandi kostnaði og töfum á framkvæmdum.

Björgunaruppgröftur, sem er unninn vegna framkvæmda og undir þrýstingi frá framkvæmdaraðilum, er heldur ekki æskilegur frá sjónarmiði fornleifafræðinnar.

Fornleifaskráning sameinar þess vegna hagsmuni fræðigreinarinnar og þeirra sem standa að framkvæmdum.

Skráning fornleifa, húsa og mannvirkja skal skv. 16. gr. mml. fara fram áður en gengið er frá aðalskipulagi eða deiliskipulagi. Áður en deiliskipulag er afgreitt eða leyfi til framkvæmda eða rannsókna er gefið út skal skráning ætíð fara fram á vettvangi.

Skulu skipulagsyfirvöld hafa samráð við Minjastofnun Íslands um tilhögun skráningar eða endurskoðun á fyrri fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskráum með hliðsjón af fyrirhuguðum breytingum á skipulagi. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda án undanfarandi fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskráningar. Þegar sérstaklega stendur á getur Minjastofnun Íslands veitt undanþágu fyrir framkvæmdum með tilteknum skilyrðum.

Skipulagsyfirvöld skulu tilkynna Minjastofnun Íslands um gerð skipulagsáætlana og verulegar breytingar á þeim og um gerð skýrslna um mat á umhverfisáhrifum.

Almennt er æskilegt að framkvæmdum sé beint frá minjastöðum en sé þess enginn kostur ber að tilkynna Minjastofnun Íslands um framkvæmdirnar með sannanlegum hætti með minnst fjögurra vikna fyrirvara eins og segir í 23. gr. mml. Enn fremur segir að Minjastofnun Íslands ákveði að undangenginni vettvangskönnun hvort frekari rannsóknar sé þörf, hvort gera skuli tillögu um friðlýsingu eða hvort fornleifarnar megi víkja og þá með hvaða skilmálum. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda fyrr en ákvörðun Minjastofnunar Íslands liggur fyrir.

Í 2. mgr. 28. gr. mml. segir að framkvæmdaraðili greiði kostnað við þær rannsóknir á fornleifum sem Minjastofnun Íslands ákveður að séu nauðsynlegar vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Við allar umfangsmiklar framkvæmdir skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum og vettvangsskráningu fornleifa.

Fornleifaskráning og aðferðir

Við fornleifaskráninguna voru fornleifar flokkaðar undir jörðina þúfukot. Fjallað er um hvern minjastað fyrir sig. Ljósmyndir voru teknar og gerð kort auk þess sem minjarnar voru hnitsettar og færðar inn á loftmynd frá Loftmyndum ehf.

Minjanúmer

Minjar eru auðkenndar með númeri og sérheiti þeirra ef finnst, til dæmis mógröf „[3359-1]“, síðan er tegund nefnd á eftir númeri til frekari skýringar. Ef stendur *heimild* á eftir númeri þá hafa ekki fundist fornleifar á vettvangi. Fyrsta númer innan hornklofa er númer Minjastofnunar og seinna númer er númer skráningarinnar í landfræðilegum gagnagrunni Antikva yfir fornleifar, örnefni og sögulegar minjar í Kjósarhreppi.

Tegund, hlutverk og heiti

Tegund og hlutverki minja er eins og venjan er um fornleifaskráningar lýst í fáum orðum, þ.e. hvort um sé að ræða tóftir bæja eða útihúsa, höfn, byrgi, túngarð og þar fram eftir götunum. Stundum sér fornra minja ekki stað í landslaginu þótt þeirra sé getið í heimildum og kunna margar ástæður að vera fyrir því. Kemur þá fram í fornleifaskránni að „heimild“ sé til um til dæmis stekk. Er leitast við að hafa fornleifaskrána eins nákvæma og kostur er því að leifar fornminja kunna að leynast í jörðu þótt ekki sé unnt að sjá þær með berum augum á yfirborðinu.

Hafi fornminjarnar sérnafn er það sérstaklega skráð en þegar engu slíku er til að dreifa kemur fyrir að hlutverki þeirra sé lýst þar sem heitið stæði annars, til dæmis mógröf [3359-1].

Staðsetning

Tekin voru GPS hnit á öllum minjum eða þær mældar upp með nákvæmu GPS mælingartæki úti á vettvangi og þau færð inn í landupplýsingagrunn Kjósarhrepps. Í hjálagðri fornleifaskrá eru gefin upp hnit í landshnitakerfinu Ísnet 93 þegar við á. Staðsetning þeirra er svo færð inn á loftmynd. Gögnum er einnig skilað í stafrænu formi í landupplýsingakerfi.

Staðhættir og lýsing

Ávallt er greint frá afstöðu skráðra minja í landslaginu, þeim og staðháttum lýst, bæði formi, umfangi og ástandi, og aðrar athugasemdir gerðar þegar þörf krefur, til dæmis vísað í aðrar heimildir.

Hættumat

Leitast er við að leggja mat á þá hættu sem að fornleifunum kann að steðja, bæði af völdum náttúru og manna. Þetta er gert til að unnt sé að grípa til viðeigandi ráðstafana liggi minjar undir skemmdum eða geti orðið fyrir raski. Hætta vegna ábúðar þýðir að framkvæmdir eða álag kunni að raska fornminjum. Hætta vegna veðrunar þýðir að fornleifar séu smám saman að mást í burtu fyrir áhrif lofts eða vatns. Hætta vegna landbrots þýðir að fornleifar geti glatast af völdum vatns eða uppblásturs.

Ekki er lagt mat á hættuna þegar einungis er til heimild um fornleifar en þær hafa ekki fundist við vettvangsskráninguna.

Mótvægisáðgerðir

Ef minjar eru í hættu vegna framkvæmda er lagt til að framkvæmdum sé beint frá minjastaðnum. Ef það er ekki hægt er komið með tillögur að mótvægisáðgerðum. Það er þó alltaf Minjastofnun Íslands sem ákveður hvað þarf að gera og með hvaða hætti.

Þúfukot

Óvíst er hvenær nákvæmlega Þúfukot byggist en Þúfukots er getið í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá árinu 1703 sem hjáleigu frá jörðinni Þúfu. Þar segir um Þúfukot: „Þúfukot, hjáleiga gömul, ýmist bygð eður óbygð. Dýrleikinn reiknast í heimajörðunni. Ábúandinn Anna Sigvatsdóttir ekkja. Landskuld xl álnir. Betalast í landaurum til heimabóndans. Leigukúgildi j,

hafa stundum eitt verið. Leigur betalast í smjöri til heimabóndans. Kvaðir öngvar. Við til húsabótar leggur heimabóndi. Kúgildið uppýngir heimabóndinn. Kvíkfjenaður ii kýr, vi ær með lömbum, i únkálfur, i hross. Fóðrast kann iii kýr, vi lömb, x ær, i hestur. Heimilismenn v. Eldiviðartak og haga fri.“²

Þúfukot var ennþá hjáleiga frá jörðinni Þúfu þegar Jarðatal Johnsen var gert árið 1847. Þar segir um Þúfu og Þúfukot: „Sýslumaður lætur Þúfu aðeins vera 14, en Þúfukot 6 h. að dýrleika, og nefnir A. M. Það með hér greindum leigumála. 1802 segir, að á Þúfukoti hafi verið sú kvöð til forna, að hafa 12 hesta til beitar frá Reynivalla kirkju.“³ Árið 1917 var svo gert túnakort af Þúfukoti en svæðið sem var til athugunar að þessu sinni er fyrir utan túnin sem voru teiknuð upp.⁴

² Árni Magnússon og Páll Vídalín, 1982, 396.

³ Johnsen, 1847, 99.

⁴ Túnakort – Þúfukot, 1917.

Fornleifar á svæðinu

Mógröf [3359-1] niðurgröftur

Nokkuð ferhyrnd mógröf sem staðsett er í mýri. Norðan, sunnan og austan við mógröfina eru tún þúfukots. Mógröfin er um 0,2 – 0,4 m á dýpt. Mógröfin er um 9 m á lengd og um 5 m á breidd.

Mynd 1: Myndin sýnir mógröf [3359-1].

Mógröf [3359-2] niðurgröftur

Mógröf sem er nokkuð óregluleg í laginu. Sunnan og austan við mógröfina eru tún Þúfukots. Mógröfin er um 0,2 – 0,4 m á dýpt. Mógröfin er mest um 28 m á lengd og 23 m á breidd.

Mynd 2: Myndin sýnir mógröf [3359-1].

Kort 3: Kortið sýnir staðsetningu mógrafa [3359-1] og [3359-2] á skipulagsvæðinu.

Samantekt og niðurstöður

Á athugunarsvæðinu voru aðeins skráðar tvær fornleifar, mógrafir. Aðrar minjar fundust ekki, hvorki við vettvangskönnun, á loftmyndum eða í heimildum.

Ekki er víst að allar minjar á svæðinu sjáist á yfirborðinu eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar koma í ljós á framkvæmdasvæðinu ber að stöðva framkvæmdir, varast frekara rask og tilkynna þegar í stað um fundinn til Minjastofnunar Íslands, sbr. 38. gr. mml. Minjastofnun Íslands metur eðli þeirra og umfang og hvort rannsókna sé þörf áður en framkvæmdir halda áfram.

Er því beint til framkvæmdaraðila að reyna að sneiða hjá fornleifum og komast hjá því að raska þeim í lengstu lög. Í 21. gr. mml. segir um verndun fornleifa, að „jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, [megi] enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.“

Heimildir

Árni Magnússon og Páll Vídalín. (1982). *Jarðabók: Gullbringu- og Kjósarsýsla* (III). Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn.

Birna Lárusdóttir (ritstjóri). (2008). *Fornleifaskráning í Kjósarhreppi I: Þorláksstaðir, Blönduholt, Þúfa, Þúfukot, Eyri, Eyrar-Uppkot, EyrarÚtkot, Útskálahamar, Kiðafell, Möðruvellir, Írafell, Bær, Meðalfell, Meðalfellskot, Eyjar, Eyjahóll, Flekkudalur neðri, Sandur, Neðri-Háls, Hvammur og Hvammsvík*. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.

Johnsen, J. (1847). *Jarðatal á Íslandi, með brauðalýsingum, fólkstölu í hreppum og prestaköllum, ágripi úr búnaðartöflum 1835-1845, og skýrslum um sölu þjóðjarða í landinu*. Kaupmannahöfn.

Lög um menningarminjar nr. 80. (2012, 29. júní). Sótt 23. október 2024 á:
<https://www.althingi.is/lagas/nuna/2012080.html>.

Túnakort – Þúfukot. (1917). Sótt 31. október 2024 á:
<https://skjalaskrar.skjalasafn.is/r/Mjk3NTEzNg==>

Nr.	3359-1	Bæjarnafn	Þúfukot	Gömul nr.	Ekki skráð áður	Jarðatalsnr.	325
Svæði	Þúfukotstún	Sveitafélag	Kjósarhreppur	Dagur	31.10.2024	Skráning	SN
Tegund	Niðurgroftur	Hlutverk	Mógröf	Flokkur	Búsetuminjar		
Sérheiti		Verndun	friðað	Verkefni	Þúfukot 2024		

Ástand	Greinanleg	Hættumat	Mikil hætta	Hættuorsök	Vegna framkvæmda		
Aldur	1500-1900	Horfin	Nei	Horfin ástæða			
Efni		Umhverfi	Staðsett í mýri rétt utan við tún Þúfukots				
Lengd	9	Breidd	5	Hæð		Hleðslu umferð	
Veggjahæð frá		Veggjahæð til		Breidd veggjar			
Mæling	Uppmæling	Túnakort	Nei	Verkefna nr MÍ	3359		
Isnet E	371353,39	Isnet N	427212,80	Heimildir	Engar heimildir		
Minjagildi	Lítið	Örnefnaskrá					
Ljósmyndari	SN	Mótvægisaðgerðir	Engar				

Nokkuð ferhyrnd mógröf sem staðsett er í mýri. Bæði norðan, sunnan og austan við mógröfina. Mógröfin er um 0,2 – 0,4 m á dýpt. Mógröfin er um 9 m á lengd og um 5 m á breidd.

Nr.	3359-2	Bæjarnafn	Þúfukot	Gömul nr.	Ekki skráð áður	Jarðatalsnr.	325
Svæði	Þúfukotstún	Sveitafélag	Kjósarhreppur	Dagur	24.03.2024	Skráning	HJH
Tegund	Niðurgroftur	Hlutverk	Mógröf	Flokkur	Búsetuminjar		
Sérheiti		Verndun	friðað	Verkefni	Þúfukot 2024		

Ástand	Greinanleg	Hættumat	Hætta	Hættuorsök	Vegna framkvæmda		
Aldur	1500-1900	Horfin	Nei	Horfin ástæða			
Efni			Umhverfi	Austan og sunnan við tún Þúfukots.			
Lengd	28	Breidd	23	Hæð			
Veggjahæð frá		Veggjahæð til		Breidd veggjar			
Mæling	Uppmæling	Túnakort	Nei	Verkefna nr MÍ	3359		
Isnet E	371359.5	Isnet N	427459.9	Heimildir	Engar heimildir		
Minjagildi	Lítið		Örnefnaskrá				
Ljósmyndari	HJH	Mótvægisaðgerðir	Engar				

Mógröf sem er nokkuð óregluleg í laginu. Sunnan og austan við mógröfina eru tún Þúfukots. Mógröfin er um 0,2 – 0,4 m á dýpt. Mógröfin er mest um 28 m á lengd og 23 m á breidd.